

Reorienting Environmental Art Education

Henrika Ylirisku
Aalto University, Finland

Kuvataidekasvatuksen alalla on jo vuosikymmenien ajan pyritty taiteiden keinoin edistämään ympäristövastuullisuutta, sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja kulttuurista kestävyyttä. Varsinkin suomalaisten taidekasvattajien valveutuneisuus ja aktiivisuus näillä kentillä on minulle, itsekin alan toimijalle, ylpeydenaihe.

Minkälaista ympäristöorientoitunut taidekasvatus sitten tarkemmin ottaen on? Sekä sen käytännöt että niiden tutkimus näyttäytyvät monimuotoisten paikallisten painotusten ja tavoitteiden verkostona. Joissakin lähestymistavoissa keskiöön nousevat taiteellisen työskentelyn materiaalisiin ulottuvuuksiin liittyvät ekologiset kysymykset. Joissakin lähestymistavoissa on nähty tärkeäksi kiinnittää huomiota ympäristöherkkyyden edistämiseen ja työskentelytapoihin, jotka keskittyvät moniaistisiin havaintoihin ja kokemuksellisuuteen. Joissakin taas korostuvat kulttuurikriittisyys, yhteiskunnallinen kantaa ottaminen ja aktivismi. Joissakin lähestymistavoissa työstetään merkityksiä, annetaan erilaisille tuntemuksille muotoa, ja edistetään taiteiden keinoin osallisuuden kokemusta ja yhteisöllisyyttä. Ympäristöaiheita lähestytään limityvien käsitteiden kautta: puhutaan muun muassa ekologiasta, kestävydestä, ympäristönsuojelusta ja paikkasuhteesta. Tästä kirjosta hahmottuu väitöstutkimuksessani taidekasvatuksen painotusalue, jota kutsun nimellä ympäristötaidekasvatus, environmental art education. Tämä painotusalue sivuaa myös ympäristö- ja kestävyyskasvatuksen aloja.

Minua kuitenkin pohdituttaa, ovatko olemassa olevat ympäristötaidekasvatuksen lähestymistavat riittäviä tässä ekologisten kriisien ajassa. Lähdin väitöstutkimuksessani kriittisesti tarkastele-

maan ympäristötaidekasvatuksen teoreettisfilosofisia lähtökohtia. Kiinnitin huomioni erityisesti siihen, minkälaisiin käsityksiin ihmisen ja luonnon suhteesta ja ihmisen asemasta ympäristötaidekasvatus nojautuu. Monet tutkijat näkevät, että on keskeistä ajatella näistä kulttuurisidonnaisista perusoletuksista lähtien ihmisen asemaa uusiksi, jotta olisi mahdollista ratkoa tälle ajalle tyypillisiä viheliäisiä haasteita, joissa inhimillinen ja ei-inhimillinen sekoittuvat monimutkaisesti toisiinsa.

Kartoitukseni perusteella ympäristötaidekasvatuksessa on paljon hyvää. Sen käytännöt ovat usein rohkean kokeilevia, kokonaisvaltaisia ja kannustavat tieteenaloja ylittävään yhteistyöhön. Ne tarttuvat eri suunnista ihmisen ja luonnon vastakkainasettelun haastamiseen. Ne myös kritisoivat oletuksia ihmisen erillisyydestä ja erityisyydestä suhteessa muihin olentoihin. Tutkimuksessani kuitenkin väitän, että ympäristötaidekasvatuksen perinne ei mene näissä kritiikeissä riittävän pitkälle.

Sen jotkut lähestymistavat ovat sidoksissa humanistiseen ympäristöetiikkaan. Tämän tyyppisessä ajattelussa, kuten vaikkapa kestävän kehityksen diskursseissa, ihminen näyttäytyy luontoa arvostavana ja vastuullisuuden pyrkivänä tilanhoitajana, mutta silti edelleen ensisijaisena ja toimijuudeltaan yliverlaisena: jos hän voi tuhota ja muuttaa, hän voi myös suojella ja huolehtia. Keskustelu ihmisen ja luonnon keskinäisestä riippuvuudesta jää symboliselle tasolle, ja käsitys ihmisyydestä autonomisen ja lineaarisesti kehittyvät yksilöajattelun varaan.

Luontokeskeiseen ajatteluun nojautuvien lähestymistapojen ongelmana taas näyttäytyy se, että päinvastaisista pyrkimyksistä huolimatta ne pitävät yllä erontekoa luonnon ja kulttuurin välillä. Joiden lähestymistapojen haasteena on se, että käsitystä luonnosta saatetaan idealisoida ja romantisoida. Luontoyhteydestä saatetaan valita käsittelyyn vain helppoja ja miellyttäviä ulottuvuuksia. Tällöin ihmisen ja luonnon suhde näyttäytyy epäpoliittisena, universaalina, ja jopa irrallisena sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja vallan kysymyksistä.

Ympäristötaidekasvatuksen ongelma vaikuttaakin olevan siinä, että sen lähtökohdat jäävät

jumiin juuri niihin länsimaisen humanistisen ajattelun perusrakenteisiin, joita se pyrkii kritisoimaan. Oletukset ihmisen keskeisyydestä, erityisestä toimijuudesta ja autonomisuudesta nivoutuvat myös käsityksiin oppimisesta, opettamisesta ja taiteen tekemisestä.

Pienet käsitteelliset korjausliikkeet eivät tässä tilanteessa riitä. Tai siis riittävät toki, jos halutaan, että ympäristötaidekasvatus toimii ikään kuin olemassa olevan järjestelmän sisällä. Mutta jos halutaan, että ympäristötaidekasvatus voisi tuottaa toisenlaista ymmärrystä maailmassa olemisesta ja muuttaa tapojamme ymmärtää ihmisyyttä, sen pitäisi perustua toisenlaiseen ontologiaan ja epistemologiaan, eli käsitykseen olemisesta ja tietämisestä.

Muutamit ympäristötaidekasvatuksen kirjallisuuden kartoittamisessa esiin tulleet tekstit ja muut kirjalliset vihjeet houkuttelivat suuntaamaan posthumanistiseen teoreettiseen maastoon etsimään vaihtoehtoisia lähtökohtia. Posthumanistinen ajattelu tarjoaa yhden ihmisyyden ontologiaa tässä ajassa radikaalisti muuttavan suunnan, jossa humanismin perinteen kritiikki yhdistyy hedelmällisellä tavalla lajien välisten hierarkioiden purkamiseen. Posthumanistiselle ajattelulle tyypillinen tulevaisuussuuntautuneisuus, ja luova, kokeellinen ote vaikuttivat erityisen lupaavilta ympäristötaidekasvatuksen uudelleen suuntaamista ajatellen.

Keskeisiksi teoreettisiksi innoittajiksi valikoituivat kriittisten feministiajattelijoiden Rosi Braidotin ja Donna Harawayn tekstit, sekä kasvatustutkijoiden, kuten Karen Malonen, Africa Taylorin ja Pauliina Raution julkaisut. Erityisesti Common worlds research -kollektiivin tuoreet tutkimukset tarjosivat esimerkkejä siitä, kuinka ihmisen ja luonnon suhdetta on mahdollista ajatella toisin kasvatuksellisessa kontekstissa.

Posthumanistinen käsitys olemisesta on suhteinen, rihmastomainen ja kehkeytyvä. Ei ole selkeitä rajoja eikä pysyvyyttä. Tämä käsitys haastaa oletuksen ihmisestä erillisenä yksilönä ja siirtää huomiota maailman materiaalisuuteen ja erilaisiin yhteenkietoutumisiin. Tämä vaikuttaa väistämättä myös siihen, kuinka tutkimuksen tekemistä voi ajatella. Tutkiminen näyttäytyy näistä lähtökohdista käsin uudenlaisen ajattelun aktivoimisena ja koettelemisena, eräänlaisena

Figure 1

spekulatiivisena keskikohtana, speculative middle, kuten Stephanie Springgay ja Sarah Truman sitä kutsuvat.

Jotta saatoinkin koetella, kuinka posthumanistinen teoreettinen lähestymistapa voisi suunnata ympäristötaidekasvatusta uudelleen, päätin viedä posthumanistiset teoriat metsään. Halusin ajatella metsän kanssa, ja tehdä sen tavalla, jossa keholliset, aistiset tietämisen tavat ovat ensisijaisia. Syntyi taiteellinen, tutkimuksellinen kokeilu, jolla halusin provosoida liikkeelle ajattelua, kysymyksiä, ja ravistella näkyviin uusia suuntia.

Koko väitöstutkimuksessa suunnistetaan metaforisesti erilaisten teorioiden ja ajattelemisen tapojen keskellä, mutta kokeilussa suunnistamisesta tuli vielä konkreettisempää. Hyödynsin paikallisissa metsissä suunnistamista tapahtumallisena katalyyttinä (*propositional catalyst*), joka tuottaa erilaisia tarjoumia ja materiaalisia kohtaamisia. Suunnistaminen vie ihmiskehoa moninaisiin, osin ennakoimattomiinkin tilanteisiin. Kokeilun avulla tuli mahdolliseksi tunnustella, minkälaista ajattelua kehkeytyy arkisissa, metsäisissä kietoutumisissa. Kuinka kanssa-olemisesta,

Figure 2

kanssalaistumisesta (*becoming-with*) kuoriutuu pintaan miellyttävyyden ja mukavuusalueen ylittävää yhteisyyttä.

Huonoturkinen nisäkäs rämpii pitkin pusikkoja, hakkuuaukeita ja soita.

Kirjoittaa siitä ja sen kanssa, valokuvaa, lukee, raahaa käsitteitä metsään, ajattelee, yrittää olla ajattelematta, tekee tätä uudestaan ja uudestaan, vuodesta toiseen.

Kokeilusta kehkeytyvissä ajatuksissa ja tarinoissa Ihmis- ja kasvikehot raapivat, silittävät, lyövät, taivuttavat toisiaan.

Ötökät – hyttyset, paarmat, hirvikärpäset – tulevat iholle, epämukavan lähelle. Joihinkin kohtaamisiin pyritään, joitakin pyritään välttämään.

Metsä näyttäytyy ihmisen toimien läpätunkevasti muokkaamana – puupeltoa, hakkuuaukeaa, polkuja, valoa yötaivaalla, koneiden kaukaista melua.

Samalla se on kuitenkin myös elinvoimaista kasvua, runsautta ja kevään toiveikkautta.

Palasin keskustelemaan kehkeytyneistä pohdinnoista teoreettisen kirjallisuuden kanssa ja

Figure 3

Figure 4

Figure 5

Figure 6

suuntasin tulevan ympäristötaidekasvatuksen hahmottelemiseen.

Tutkimuskokeilussa korostui, että ihmiskeskeisyys on monisyinen ilmiö, josta ei noin vain opita pois. Nisäkäs-kehona oleminen ohjaa väistämättä sitä, miten huomaamme ilmiöitä, eihimillisiä toimijuuksia ja osallistumme maailmaan. Myös kulttuurinen, tapa pitää omaa lajia ja käsitystä minuudesta keskiössä istuu tiukassa. Voiko sitä taiteellisen työskentelyn keinoin oppia löysäämään?

Suunnistuskokeilu nosti esiin sen, että monilajisissa ja materiaalisissa yhteenkietoutumissa on runsaasti ulottuvuuksia, jotka eivät ole vain miellyttäviä ja mukavia, vaan ennemminkin inhottavia, hämmentäviä ja ristiriitaisia. Juuri näihin jännitteisiin ja hankaliin suhteisiin voisi kuitenkin olla erityisen tarpeellista paneutua, sillä ne tarjoavat mahdollisuuksia oppia syvälisemmin käsittämään, kuinka kehkeydymme osana ekologisia yhteisöjä. Posthumanistinen etiikka syntyy arkisissa, jatkuvasti muuttuvissa tilanteissa, joissa vaikuttamme toisiin ja tulemme vaikutetuiksi.

Kokeilu kutsui tunnustelemaan kehollisesti tapahtumisia, jotka eivät pysy hallinnassa, eivät ole ennustettavia tai pysy turvallisen etäisyyden päässä. Se toi esiin, että kyky vastata erilaisiin suhteisiin uteliaisuudella ja kunnioituksella voi olla kovin rajallinen. Kokeilu toisaalta auttoi myös ajattelemaan, että haavoittuvaisuuteen ja epävakauteen suhtautuminen mahdollisesti antoisinakin elämän olosuhteina voivat avata ihmiskeskeisen ajattelun ylittävää ymmärrystä.

Minkälaiset suunnat ja mahdollisuudet näyttävät tutkimuksen perusteella kutsuvan ympäristötaidekasvatusta? Posthumanistisen ajattelun mukanaan tuoma orientaation muutos vaikuttaa aluksi viattoman pieneltä, mutta sen liikkeelle paneva voima haastaa ajattelemaan uusiksi kaikkia ympäristötaidekasvatuksen ainesosia. Ei vain ihmisen ja luonnon suhdetta, vaan myös käsityksiä pedagogiikasta, taiteesta, oppimisesta, opettamisesta ja etiikasta. Uudelleen suuntautuminen laajentaa sosiaalisesti sitoutunutta, yhteisöllistä ja paikkalähtöistä pedagogista orientaatiota ihmillisen ylittäviin suhteisiin. Luontosuhteen pohdintaan se taas tuo poliittisia ulottuvuuksia

muun muassa liittyen etuoikeuksiin ja länsimaisten näkemysten ylivaltaan. On myös tarpeen opetella sanoittamaan ihmisenä olemista ja kehollisuutta tavoilla, jotka ylittävät yksilöajattelun oletukset erillisyydestä ja riippumattomuudesta.

Taiteessa ja ympäristötaidekasvatuksessa on pitkä perinne totutun järjestyksen ja normaaliuden haastamisessa. Ihmiskeskeisen ja luonto-kulttuuri -jaotteluihin perustuvan maailmasuhteen kriittinen analysoiminen taiteiden keinoin voi olla tässä perinteessä sujuvaa jatkoa. Kuinka ihmisen erityisyys, eronteko muihin eläimiin taikka luonnon romantisointi tulevat näkyviin esimerkiksi visuaalisessa kulttuurissa?

Toisaalta, taiteen kanssa toimiminen avaa ympäristötaidekasvatukselle mahdollisuuksia uudenlaisten suhteiden tunnistamiseen, toisten kanssa ajattelemiseen ja kanssaolemisten tunnustelemiseen. Nykyaikaiselle ominaiset toimintatavat, joissa ammennetaan tapahtumallisuudesta, yhteistoiminnallisuudesta, ja huomioidaan kehollisia, aistisia tietämisen tapoja, voivat tarjota tähän erinomaisia lähtökohtia.

Tutkimuksessani ehdotan, että ympäristötaidekasvatus voisi erityisesti paneutua tarkastelemaan sotkuisessa, yhteisessä maailmassa elämiseen liittyviä jännitteitä ja eettisiä hankauksia. Taiteiden keinoin outouttamalla, häiritsemällä ja hienovaraisesti nyrjäyttämällä on mahdollista tehdä näkyväksi ihmisen ja luonnon toisiinsa kietoutumisen ilmiöitä ja tarttua kokemuksiin, jotka sanallistuvat heikosti ja saattavat jäädä loogisrationaalisen ajattelun katveeseen. Ympäristötaidekasvatus voi auttaa kurottelemaan hyötyä, hallintaa ja yksinkertaisuutta hamuavien ajattelemisen tapojen yli, ja mahdollistaa oppimisen tilanteita, joissa on tilaa epävarmuudelle, monitulkintaisuudelle ja kurittomalle toisin kuvittelemiselle.

Tämä tutkimus ei perustu sellaiseen käsitykseen tiedosta, että se voisi tarjota johtopäätelmiä tai ehdottaa uusia pedagogisia malleja. Sen sijaan se avaa polkuja uudensuuntaamiseen ajattelemisen tapoihin ja kutsuu lukijan mukaan sukeltamaan tähän tiheikköön — suunnistamaan, suuntautumaan, suuntautumaan uudelleen.

Valokuvat: Henrika ja Pasi Ylirisku

Delivered 19.3.2021